

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

»Past does not simply pass«

Med užitkom in grozo spominjanja

Dunaj, 19.–21.3.1998

V drugi polovici marca 1998. leta, natančneje 19.–21.3., je na Dunaju v organizaciji Mednarodnega raziskovalnega centra za znanstveno preučevanje kulture (Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften – IFK), ki aktivno deluje od leta 1992 (trenutno pod vodstvom dr. Gottharta Wunneberga), potekal krajši simpozij z naslovom *Zgodovinski spomini (Historical Memories / Historische Gedächtnisse)*, ki je prisotnim priklical v spomin nekatera stara, a zato nič manj aktualna vprašanja, ki mrgolijo in se plejejo okoli odnosa med zgodovino in spominom.

Czesław Miłosz, odlični poljsko-litvanski pesnik, esejist in Nobelov nagrajenec (1980), dolga leta živeč v deželah »tujega kolektivnega spomina«, danes v zavetju prostovoljnega izgnanstva, ki mu ga nudi zaliv San Francisca, je nekoč zapisal, da nemara ni drugega spomina kot spomin na rano.¹ Krajši vsebinski prikaz referatov z mednarodnega simpozija, ki je reaktualiziral in prevprašal nekatera – za nerazgibani, pogosto zgolj referenčno-otopeli razum povprečnega intelektualca – vse preveč samoumevna razmerja med spominom in zgodovino, v svoji osnovni koncepciji takšno misel podkrepljuje (toliko bolj, ker je bila osnovna nit razmišljanj poizkus mišljenja holokavsta), a obenem širi njen spoznavni horizont in prinaša nekaj osvežitvev, tako na področju metodoloških prijemov v družboslovnih in humanističnih raziskavah, kakor v sproščenem razmisleku o tem doslej (predvsem ali povsem navidezno) nezdružljivem paru pojmov.

Kakšna je danes vloga spomina? Je spomin širši pojem ali le podkategorija zgodovine in kaj pravzaprav eno ali drugo pomeni? Je to, kar imenujemo zgodovina, ideološko kastriran spomin? Imamo opravka zgolj s konstrukcijami, ki jim nove konstrukcije minirajo ali betonirajo temelje? Je ukvarjanje s kulturnimi konstrukti spomina vulgarni idealizem ali poslednje pribežališče raz(o)čarane človeka? Je konstrukcija spomina vedno le končni učinek pogajanj med pozicijami moči? Kaj trivalentnost časa sploh pomeni; ali ni preteklost večno odprta rabi sedanjosti? Kako čisto historično zaobjeti *circuit*, osmoso med tistim, kar je Henry Bergson označil kot *čisto spominjanje* (predstavni nivo), in tistim, kar je imenoval *prilagojeno spominjanje* (ki je samo *mimesis* že pridobljene izkušnje) in mu pripisal pragmatično vrednost, t.j. praktično uspešnost? ... In še in še vprašanj, ki pa se odgovorom izmikajo, zato bomo njihove tirnice v naslednjih odstavkih le naznačili in začeli z enim samim vprašanjem: Kako sploh pristopiti k tej problematiki?

Če je Walter Benjamin še verjel, da spomin, t.j. branje sebe vzvratno, sesuva čas, skušajo novejši raziskave IFK-ja pod skupnim naslovom *Imagined Communities – Gedächtnis, Erfahrung, Innovation / Memory, Experience, Innovation*, ki tematizirajo kulturne in socialne procese z analitičnega vidika t.i. **umišljenih skupnosti** (*imagined communities*), misliti obe kategoriji (zgodovino/čas in spomin) hkrati kot vzajemno konstitutivni. V takšni situaciji zadobi kategorija spomina ključni, označevalni in epistemološki pomen. Pomen razsežnosti, ki oblikuje in narekuje zgodovinsko pripoved in s tem, s samosvojo dikcijo in razporeditvijo členov, proizvaja določene modalitete konstrukcije spomina samega. Z vpeljavo novega pojma *umišljenih skupnosti* je tako izpeljan zasuk perspektive od preučevanja skupnosti samih k preučevanju novih vidikov v konstituciji in artikulaciji posameznih skupnosti – od, denimo, razsvetljske *République des Lettres* pa do avantgardnih in popularnih (sub)kulturnih gibanj poznega modernizma. Programska shema, ki uporablja ogrodje takšnih študij, poudarja opazovanje dinamike t.i. **kolektivnega imaginarija** in

¹Pred nedavnim je nadobudna, mlada ljubljanska založba Študentske organizacije v zbirki Beletrina izdala nov izbor njegovih esejev z naslovom *Življenje na otokih* (v prevodu Jane Unuk).

preučevanje obnašanja nekaterih specifičnih »profilov« v procesu interpelacije novih »izkušenj«, »vizij« in »spomina«. Pri tem gre za premik konceptualnega polja v samo zev, ki kaže svoje žrelo med humanističnim in sociološko-»znanstvenim« pristopom h kulturnim študijam; gre za nekakšno »dekonstrukcijo« te vrzeli, pri čemer je osnovna pozornost namenjena presečišču intelektualnih tokov in materialne kulture in ne le preučevanju odnosov med socialnimi mrežami in njihovimi vozlišči. Toliko o programskih načrtih zgoraj omenjenega mednarodnega raziskovalnega združenja (IFK), ki svoje delovanje, tako kakor vsi ostali, na način palimpsesta vpisuje med zapis in zabris spomina.

Četudi je bila, kot rečeno, osrednja rdeča nit simpozija poizkus mišljenja holokavsta, so se orientacije predstavitev posameznih referentov med seboj precej razlikovale, tako metodološko kakor tudi čisto izhodiščno – epistemološko. V prvi sekciji z dvema referatoma pod skupnim naslovom *On Foundational Narrations (O utemeljitvenih pripovedih)* je bilo govora o mišljenju holokavsta kot *radikalnega dogodka* na eni in o poizkusu lociranja njegovih epistemoloških razsežnosti v kolektivnem spominu na drugi strani. **Dan Diner** (profesor sodobne zgodovine na univerzah v Essnu in Tel Avivu) je v predavanju z naslovom *From History into Memory and Reverse – Narrating the Holocaust (Iz zgodovine v spomin in obratno – na primeru pripovedi holokavsta)* poudaril nasprotje med univerzalističnim pristopom, ki da prežema celotno krščansko misel, in partikularističnim pristopom, ki da je značilen judovski način, na široko uporabljan v epistemologiji in konstrukciji judovskega spomina. Po avtorjevem mnenju oba pristopa že izhodiščno izrazito zaznamujeta način obravnavanja naracije zgodovinskih dogodkov. Diner je nadalje uvedel dve razlikovanji: med aktivno (zaznamovano z izkušnjo) in pasivno mnemotehniko (zgolj ustno ali pisno preneseno na naslednjo generacijo) pri oblikovanju spomina ter med kratkotrajnim in dolgotrajnim spominom, ki v nenehni interakciji sooblikujeta drug drugega.

O kontroverzni in ambigvitetni amerikanizaciji holokavsta, ki da je izrazito medijsko-filtrirajoča in sposobna absorbirati le zgodbe z moralizirajočim *happy endingom*, je v referatu z naslovom *From Collective Memory to Media Event – Holocaust Memorialization (Od kolektivnega spomina do medijskega dogodka – memorializacija holokavsta)* spregovoril **Anson Rabinbach** (profesor zgodovine na Princeton University). Po njegovem mnenju je ameriško prečiščevanje spomina podvrženo procesoma moralne filtracije in absorpcije v ameriško multikulturno sredino, ki je zelo neperceptibilna ali celo odklonilna za vse, kar je izven, kar štrli iz aktualnih populističnih tokov. Tako v Ameriki kolektivni spomin nenehno ogroža in spodjeda tisto, kar je Rabinbach označil kot *popularni spomin*. Eden problemov mišljenja holokavsta v ameriškem kontekstu je, da ni osnovan na primarnih pričevanjih, na tistem, kar bi Dan Diner imenoval aktivna mnemotehnika, ampak je praktično v celoti izvlečen iz stališč opazovalcev, kar, kakor ugotavlja Rabinbach, sproža narativno fetišizacijo in podobne odklone pri formuliranju spomina. Kot primer spretne komercializacije spomina je navedel odprtje judovskega muzeja v New Yorku, ki ga vidi kot primer odločne prevlade institucionalne strategije in medijskih učinkov nad t.i. »zgodovinsko pripovedjo«. Takšna institucionalizacija spomina je le končni produkt kompleksnih spletov dogajanj, in kot je svoje izvajanje sklenil princetonski profesor zgodovine, forme narativizacije, v katere je spominsko gradivo položeno, (že) same *per se* formirajo zgodovinski spomin. Bodisi v muzeju bodisi v knjigi ali kje drugje.

V sklopu teme *Theorizing Memory (Teoretični razmisleki o spominu)* je **Patric Hutton** (profesor in predstojnik Oddelka za zgodovino na University of Vermont) v referatu z naslovom *Mentalities – Matrix of Memory (Mentalitete – matrica spomina)* poudaril, da se razlike med današnjim in preteklim odnosom do spomina kažejo predvsem na nivoju njegove artikulacije, zatorej v navezavi na mentaliteto, in ne toliko v sami strukturi zapominjanja/pomnjenja (mnemotehnike). Predstavil je tri preliminarne opažanja, ki jih je potrebno izpostaviti v procesu premika zgodovinsko-antropoloških raziskav od mentalitet (v 60. letih) do »zgodovine« privatnega življenja (v 80. letih). To so: relativnost zgodovinskega časa, strategije in politike tradicije ter medsebojni vpliv in intelektualna oplajanja med Philippom Ariesom in Michelom Foucaultom (oba sta bila predstavljena kot posredno zaslužna za aktualiziranje problematike konstrukcije spomina v zadnjih desetletjih). Pozornosti je vredna njegova teza, ki pravi, da je pri konstruiranju privatnega, subjektivnega spomina v ospredju in zato formativna preteklost, medtem ko pri kolektivnemu spominu neizogibno deluje močan pritisk vpetosti v trenutni socialni kontekst, kar v ospredje potisne sedanost (njeno ideološko bazo) kot

bistveni moment pri formaciji spomina. Dotaknil se je še 18. stoletja kot temeljnega mejnika pri izpeljavi tranzicije od »slušnega« k »vid(e)nemu« in s tem sproženja procesa interiorizacije.

Naslednje predavanje *Meaning, Memory, and Historical Time (Pomen, spomin in zgodovinski čas)* Moisha Postoneja (profesorja zgodovine na University of Chicago) je razprlo vprašanje o vlogi holokavsta pri konstrukciji spomina v povojni Nemčiji, kjer je zaznati dve kontinuirani liniji zgodovinske naracije/spomina: demokratično in nacistično (ilegalna kontinuiteta). Ob tem je govoril o fluidnih in nejasnih programskih shemah politične leveice in desnice, kakor tudi o posrednih in neposrednih vplivih sio- in antisionističnih gibanj. Opis vzorca dinamike v razvoju povojne Nemčije je podal s pojmom »denial« in »represion« (zanikanje in potlačitev). Dolgotrajna in burna diskusija po obeh »ameriških« referatih je vključevala vlogi časa in prostora pri spominskih formacijah in se je zaključila z obravnavanjem pojma »viktimizacije« kot centralne točke (omemba Heideggerjevih pisem Marcuseju iz leta 1946, kjer se prvič pojavlja ta pojem); t.j. tistega jedra, okoli katerega se je postopoma zbiralo spominsko gradivo za zgodovino povojne Nemčije.

Dopoldanski del drugega dneva simpozija z naslovno temo *Representing Memory (Predstavitev spomina)* je otvoril referat *Pasts and Present. Vienna Jewish Literatures of the 1980s (Preteklosti in sedanjost. Dunajska judovska literatura v 80-ih letih)* profesorice z Oddelka za germanske jezike in literaturo na Ohio State University **Dagmar Lorenz**. Kratka študija judovskega literarnega diskurza emigrantov, pričevanj nekaterih, ki so holokavst preživeli, in filmske produkcije (gre za filme Ruth Beckermann *Wien Retour*, *Die papierene Brücke*; *Nach Jerusalem*; Roberta Menasseja *Das Land ohne Eigenschaften*; Nadje Seelich *Kieselsteine* in Roberta Schindela *Gebürtig*) je pokazala na izraziti razkorak med privatno sfero judovskega vsakdana, vključitvijo v dnevni *mainstream* in elementi spomina, ki tvorijo judovski imaginarij. Diskurz judovskih avtorjev je Lorenzova definirala kot izhodiščno nehomogen, pri čemer se naracija osredotoča na pretekli čas opisovanja, ki pa služi kot temeljni kamen upravičevanja dogajanj v sodobni/prezentni dunajski judovski kulturi.

Matthias Konzett (docent na Oddelku za germanistiko na Yale University) je v predavanju o avstrijski literaturi v kulturi amnezije (*Austrian Literatures in a Culture of Amnesia*) skušal predstaviti pomembnejše prelome in provokativne intervencije v povojni avstrijski literaturi treh avtorjev: Bachmannove, Bernharda in Handkeja, ki so se – in predvsem, kako so se – (ne)umestili v povojno konformno, značilno ideološko pogojeno »kulturo molka«. V nadaljevanju je preučil tri sodobne judovske avtorje (Elfriede Jelinek, Robert Schindel, Doron Rabinovici) in njihovo (bolj ali manj) kritično predstavitev umeščanja spomina v razpetost med sodobno multikulturno politiko identitete in rekonstrukcijo judovske identitete in pojavnosti.

V tematski sklop *etnografij spomina (Etnographies of Memory)* nas je vpeljala **Daphne Berdahl** (docentka na Oddelku za antropologijo, University of Minnesota) s predstavitvijo študije socialnega konteksta ob fenomenu ponovnega vznikanja staro-vzhodnonemških artefaktov, ki se v zadnjem času pojavljajo na nemškem tržišču (*Patterns of Longings – East German Nostalgia for a Present Past; Vzorci hrepenenj – vzhodnonemška nostalgija za sedanjo preteklostjo*). »Trabiji« (trabant) so le eden izmed takšnih fosilnih simbolnih označevalcev iz malhe pretekle socialistične ikonografske zakladnice, ki jih lahko opazujemo v materialni kulturi vsakdana (v notranji opremi lokalov, reklamnih panojih ipd.) in komemorativnih procesih, ki se letno odvijajo v bivši NDR na praznik združitve Nemčije (3. oktobra). Berdahlova je takšne rituale označila za »muzeifikacijo vsakdana bivše NDR,« njihovo prakso pa je imenovala *ostalgie* (t.j. nostalgija za vzhodom). Pojav takšnih praks, ki so v porastu, bi utegnil – meni Berdahlova – biti tisti potencialno nevarni vzvod, ki izhajajoč iz margine lahko ogrozi temelje nacionalne stavbe nove Nemčije.

V referatu **Israela Gershonija** (profesorja na Oddelku za srednje-vzhodno in afriško zgodovino, Tel Aviv University) *Egypt and the Axis. Revoicing Egyptian Memories of the War (Egipt in os. Obuditev egipčanskih spominov na vojno)* smo se srečali s tremi sloji konstruiranja egipčanskega spomina. Najprej je omenil *uradni, politični spomin* egipčanskega javnega mnenja, ki ga skušajo nadzirati in usmerjati zahodni opazovalci in zgodovinarji. Na osnovi podrobnejše analize oziroma dekonstrukcije takšnega oficialnega spomina, t.j. na podlagi tekstov in memoarjev (napisanih med leti 1930 in 1945) se izlušči nova plast, ki jo avtor imenuje *zgodovinski spomin* in kaže na popolnoma drugačno situacijo. Igra, ki jo igrajo politični predstavniki Egipta, je, kot je to na vrsti primerov drobnih zvijačnih potez nazorno prikazal Gershoni, vseskozi kompleksnejša, večplastna in mnogo bolj nepresojna, kot so jo sposobni uvideti oz. priznati zunanji/neegipčanski usmerjevalci spomina.

Tretjo plast spomina imenuje *literarni spomin* (egipčanska literarna fikcija povojne ere, 1945–1971) in v njem vidi sofisticirano prikrivanje oziroma razkrivanje zgodovinskih »dejev«. »dejev«.

Richard Handler (profesor na Oddelku za antropologijo, University of Virginia), je na osnovi dveletnega anketnega, terensko-raziskovalnega dela z obiskovalci muzeja Colonial Williamsburg v predavanju *Colonial Williamsburg – On the Museology of Memory (Colonial Williamsburg – o muzeologiji spomina)* ponudil prikaz, kako lahko politika kulturnih reprezentacij – kritičnim pristopom socialnih zgodovinarjev in antropologov navkljub – vase pripuša hegemonistične koncepte. V anketni raziskavi obiskovalcev omenjenega muzeja so bili posebno pozorni na načine zapominjanja zgodovinskih »dejev«, ki jih institucija ponuja oziroma prodaja na ogled javnosti. Rezultati so pokazali, da sta osebni spomin in izkušnja kot temelja pomnjenja pri obiskovalcih pomembnejša faktorja od nekakšne faktično prikazane »objektivne stvarnosti«, ki občinstva preprosto ne motivira in zato pri selekciji ostaja izvržena iz spominskega gradiva. Obiskovalci preko lastne izkušnje in v večini primerov emocionalno vežejo na muzejski material, pa najsi ta prikazuje še tako daljno preteklost. Handlerju se takšen način prezentacije zdi problematičen predvsem zato, ker po njegovem mnenju zgodovina ni osebno doživetje, temveč naj bi vključevala distanciran pogled. Zgodovina se v takšnem čustvenem odnosu kaže zgolj kakor *after thought*, nekakšen nostalgichen podaljšek – pojasnitev subjektivne podobe, kot je rekel Handler, in s tem izgublja racionalno osnovo.

Zadnjega dne smo prisluhnili dvema temama. Znotraj okvira prve, *Historicizing Memories (O pozgodovinenju spomina)*, se je **Gerhard Botz** (profesor sodobne zgodovine, Univerza Dunaj) v predavanju *Der Holocaust in Österreich – Ritual und Erinnerung (Holokavst v Avstriji – ritual in spominjanje)* ukvarjal z zgodovinskostjo in spominom kraja, ki zelo jasno simbolizira in ohranja spomin na drugo svetovno vojno in holokavst, t.j. s koncentracijskim taboriščem v Mauthausnu. Poudaril je problem in nevarnost marginalizacije mest/krajev s tako »nasičenostjo« spomina. **Richard Mitten** (profesor zgodovine na Central European University v Budimpešti) je v referatu z naslovom *Researching the 'Jewish Question': Post-war Austrian Discourses (Raziskovanje judovskega vprašanja: povojni avstrijski diskurzi)* odprl nekatera vprašanja glede nujnosti vzpostave »širšega pojmovanja konstrukcije avstrijske povojne zgodovine« (navesujoč se na Waldheimovo afero, ki da je sprožila ozki koncept elitistične vizure preteklosti) in o vlogi politike moralnega molka v procesu konstrukcije zgodovinskega spomina. Formulacija specifičnega judovskega vprašanja je v javnem diskurzu povojne Avstrije v večji meri zasnovana zgolj na moralnih in političnih postavkah. *Discourse of victimhood*, torej diskurz, ki se vzpostavlja preko žrtev in žrtvovanja, ki zajema serijo diskretnih diskurzivnih in drugih praks in je v stalni korespondenci s politično spremenljivimi in zato mnogokrat »amoralno« pogojenimi stališči zahodnih zaveznikov, ustvarja to, kar Mitten imenuje *mémoire volontaire (hoteni spomin)*. V tej luči, pravi, je mogoče bolje razumeti, zakaj Judje znotraj panavstrijskega gibanja *Opfergemeinschaft* niso zavzeli nikakršnih specifičnih oz. jasnih stališč in pozicij. Tako je judovsko vprašanje v javnem spominu povojne Avstrije zanj skorajda *history of silence*, mnogo bolje pa je ohranjeno v privatnem spominu oz. v pol-javnem (*semi-public*) diskurzu. Tretje, zadnje predavanje znotraj tematike zgodovinskosti spomina **Omerja Bartova** (profesorja zgodovine na Rutgers University of New Jersey) *Genocide, War, and Moderne Identity (Genocid, vojna in moderna identiteta)* je bilo posvečeno težnjam sionističnega gibanja in vpeljavi kategorije *iluzornega sovražnika*, na čigar mesto v zaostreni situaciji mnogokrat vstopa Jud. Vprašanje, ki ostaja ob tem odprto, je, ali imamo pri konceptu holokavsta opraviti z nemoderno kategorijo ali pa v njem lahko vidimo zgolj »paradigmatično formo modernosti«.

Druga tema dneva in obenem zadnja tema, ki je zaokrožila simpozij, je bila posvečena politizaciji spomina (*Politicizing Memory*). V zvezi z vprašanji okoli prepleta konjunktur spominjanja, njegove dialoščnosti in komemorativnih vzgibov, je **Lutz Niethammer** (profesor zgodovine na Universität Jena) v predavanju *Konjunkturen der Erinnerung – Über post-jüdisches und post-faschistisches Gedächtnis in Deutschland (Konjunktura spominjanja – o postjudovskem in postfašističnem spominu v Nemčiji)* poudaril, da bi bilo potrebno povojno konstrukcijo spomina, kar zadeva problematiko holokavsta v odnosu do uradne »Resnice«, ponovno premisliti in pretresti, ker je način formulacije zgodovinskega spomina v zadnjih desetletjih potekal prehitro in prepovršno. Univerzitetni docent iz Salzburga (Institut für Geschichte) **Albert Lichtblau** je skušal na primeru povojnih političnih emigrantov v Ameriko in njihovih avtobiografskih tekstov (med ostalim tudi po zelo

osebni, družinski liniji – svojega očeta kot nacističnega prebežnika) predstaviti različne načine in modulacije spominjanja, načine asociativnih verig in vplive medijev pri takšnem procesu. V krajšem predavanju z naslovom *Micropolitics of Memory – Rememberance or Dialogue* (*Mikropolitika spomina – spominjanje ali dialog*) je opozoril na oblike komunikacije/dialoga s spominom, ki jih dnevno srečujemo z obiski v muzejih, v društvih, v družini ipd., in ki nenehno preoblikujejo naš spominski svet. Kot zadnji predavatelj je nastopil **Charles S. Meier** (profesor zgodovine in direktor Minda de Gunzburg Center for European Studies, Harvard University), ki je vlečenje niti spomina v javnem prostoru označil za izrazito politično dejanje, ki se mu ni mogoče izogniti. V svojem predavanju o vsiljevanju spomina v sodobnih družbah *Imposing Memories – Commemoration in Contemporary Societies* je razložil tri strategije, ki se pojavljajo znotraj oblasti spomina v zvezi s holokavstom (komemoracija, retribucija in reparacija) ter postavil vprašanje odgovornosti v razmerje z vsako posebej. Predavanje in obenem simpozij je sklenil s parafrazo Freuda, češ da je tako, kakor je nevroza zagotovilo za normalno življenje, spomin zagotovilo za normalno zgodovino.

Nenavadno je, da je bilo na simpoziju tako zelo malo govora o pozabi, tej spremljajoči, temni senci umetnosti spominjanja, ki ji je davno tega, kakor nam v enem temeljnih del o zgodovini spomina (*The Art of Memory*, prva izdaja iz 1966; ki se je, mimogrede, pred kratkim znašla tudi na policah ljubljanskega Konzorcija ali nemara tja samo zašla) sporoča Frances A. Yates, Temistokles dal prednost pred tedaj povsem svežo iznajdbo poučevanja večine spominjanja. O tej pozabi pozabe bi se dalo marsikaj povedati, a to naj ostane prepuščeno nadaljnjim razmišljanjem intelektualno dobrovoljnih in spodbujenih. Morebiti si lahko kaj od tega obetamo v naknadni izdaji zbornika s pričujočega simpozija.

S tem smo kratek sprehod po spominskih okljukah dunajskih predavanj pripeljali do konca. Začeli smo s poetom in tudi končajmo z njim. *Mnemosine (est) mater musarum*, in navsezadnje je bil človek, ki mu je odkritje umetnosti spomina naloženo, sam poet Simonides iz Keosa. »*Spomin je naša moč... varuje nas pred govorico, ki se mota sama okoli sebe, kot se bršljan namota sam okoli sebe, če ne najde opore v steni ali drevesnem deblu,*« bi rekel njegov sodobni pesniški brat, nam zdaj že znani – Czesław Miłosz. *Remember?*

Taja Kramberger

Posvet o življenju in delu Angele Vode (1892–1985)

Ljubljana, 5. maj 1999

V dvorani Slovenske matice na Kongresnem trgu so se zbrali petega maja na enodnevni posvet, ki ga je priredila Slovenska matica na pobudo Petra Vodopivca, zgodovinarji, sociologi, literati, novinarji in drugi, ki jih zanima polpretekla, v koprene zavita doba.

Na posvetu so Peter Vodopivec, Mirjam Milharčič Hladnik, Ervin Dolenc, Mateja Jeraj, Jelka Melik, Bojan Godeša in Aleš Gabrič z referati, ki so sledili uvodnemu nagovoru predsednika Slovenske matice Joža Mahničiča, obudili iz pozabe osebnost danes manj znane Angele Vode, po krivici zamolčane predvojne učiteljice, defektologinje, angažirane javne delavke, publicistke, predavateljice, članice mnogih ženskih organizacij in društev, marksistke, ki si je prizadevala za narodno suverenost, samostojnost in pravičnejšo družbo. Orisali so njeno življenjsko usodo, njeno osebnost, pedagoško delo, politično udejstvovanje predvsem pri ženskem gibanju, njen spor s klerikalci, ki mu je sledila tiskovna pravda, medvojne dileme ter povojno življenje, ko je bila obsojena na dvajset let zapora, po prestani kazni pa označena kot politično nezaželjena in kot taka izločena iz javnega ter poklicnega življenja.

Rojena je bila 5. januarja 1892 v Ljubljani, kjer je v štiriindevetdesetem letu 5. maja 1985 umrla. V Ljubljani je obiskovala osnovno, meščansko šolo in učiteljsišče. Po končanem učiteljsišču je poučevala na osnovnih šolah v okolici Ljubljane, dokler ni bila zaradi protiavtstrijske propagande